

ПЕДАГОГІЧНІ З'ЇДИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ: ВИТОКИ ТА НАСЛІДКИ

У статті відображено історію впровадження на території України та Росії такого явища, як педагогічні з'їзди. Досліджується досвід проведення перших з'їздів, зміст, результати та наслідки їх роботи. Наголошується на питаннях, які вперше були висвітлені в роботі з'їздів; розмежовуються поняття з'їздів та курсів.

Ключові слова: *дидактика, з'їзд, курси, моральне виховання, наочне навчання, засоби та методи навчання.*

В статті отражена история внедрения на территории Украины и России такого явления, как педагогические съезды. Исследуется опыт проведения первых съездов, содержание, результаты и последствия их работы. Подчеркиваются те вопросы, которые впервые были освещены в работе съездов; разграничиваются понятия съездов и курсов.

Ключевые слова: *дидактика, съезд, курсы, нравственное воспитание, наглядное обучение, средства и методы обучения.*

The history of such phenomenon as introduction of pedagogical congresses on the territory of Ukraine and Russia is reflected in the article. The experience of the first congresses, their content, results and consequences of their work are researched. The problems covered during the work of congresses for the first time are particularly emphasized; such conceptions as congresses and courses are differentiated.

Key words: *didactics, congress, courses, moral education, visual education, means and methods of education.*

Актуальність даної теми зумовлена тим, що «для використання і втілення в практику найбільш прогресивних ідей минулого, відпрацювання методології виходу на нові рубежі освіти виникає необхідність вивчити досвід

попередніх поколінь і критично впровадити його в практику сьогодення» [2, с. 1]. А саме з'їзди надали поштовх до найбільш прогресивних зрушень в минулому, як в освіті взагалі, так і в розумах і серцях учителів та народу. Деякі питання з'їздів в науковій літературі висвітлювались фрагментарно М. Гриценко, Г. Даниловою, Н. Калиниченко та іншими науковцями, лише В.В. Вдовенко в роботі «Проблеми початкової освіти України в роботі педагогічних з'їздів (1861-1920рр.)» більш повно проаналізувала з'їзди та зробила їх періодизацію, але предметом її дослідження все ж таки була початкова освіта. Деякі проблеми навчання та виховання залишилися неохопленими.

Мета статті: розкрити зміст, результати та перспективи роботи перших з'їздів в Україні та Росії.

Виклад основного матеріалу. Згідно Циркуляру по Харківському навчальному округу № 10 від 30 травня 1861 року ординарний професор Харківського університету М. Лавровський увійшов до попечительської ради з думкою про вчительські зібрання наступного змісту: «Організація у нас учительських зібрань у тих розмірах, які існують в Німеччині, тобто за участю однакової кількості учбових закладів в зібраннях, звичайно знаходять складним, навіть неможливим, в зв'язку з надто великою відстанню, яка відділяє одне училище від одного, та поганого стану шляхів сполучення. Погоджуючись в дійсній складності заснування у нас педагогічних з'їздів в розмірах з'їздів в Німеччині, де училища знаходяться досить недалеко одне від одного в будь-якому окрузі і де за всіма напрямками прокладене залізничне сполучення, М. Лавровський в той же час переконаний, що організація у нас з'їздів за участю від трьох до п'яти училищ, наприклад, під час канікул є можливою і необхідною» [7, с.6-7]. М. Лавровський вважав, що тоді кожен навчальний округ повинен бути представлений декількома центрами з трьома або чотирма училищами для кожного, центри ці повинні щорічно змінюватись, щоб урізноманітнити з'їзди. Впровадження цієї ідеї він запропонував хоча б в якості експерименту, наприклад, на 3-5 років, щоб за цей час встигнути зробити кожне повітове училище центром педагогічного з'їзду [7, с.7]. Він також наголошував на необхідності надати матеріальну допомогу тим наставникам, які змушені будуть прибути на педагогічне зібрання, та запропонував на перший час встановити нагляд за цими з'їздами.

Згідно цієї пропозиції та Постанови попечительської ради № 2197 від 3 квітня 1861 року міністр народної освіти, який підтримав організацію педагогічних з'їздів учителів навчальних закладів Харківського навчального округу у вільний від службових занять час з метою обговорення педагогічних питань, доручив попечителю впроваджувати цю пропозицію на кошти, які навчальні заклади зможуть виділяти для цієї мети [7, с.7].

Попечитель в свою чергу, повідомляючи про це директорів училищ Харківського навчального округу, запропонував їм представити детальні роздуми щодо виконання цього доручення. Також він запропонував у перший рік організувати вчительські з'їзди в губернських містах за участю трьох-чотирьох повітових училищ, найближчих до цих міст та за безпосереднім керівництвом директорів цих училищ.

Не відкладаючи в довгий ящик, цього ж року було проведено перший з'їзд. Але у зв'язку з малою кількістю часу до початку канікул вдалося організувати тільки один Харківський з'їзд, до роботи якого долучились тільки вчителі з Харківських та найближчих до міста повітових училищ. А ось влітку 1862 року вчительські з'їзди було відкрито вже, за словами М.Лавровського, в наступних містах Харківського округу: Орлі, Ливнах, Трубчевське, Новочеркаське, Усть-медвединський станиці, Лебедині, Ізюмі, Тамбові, Воронежі та Курську [5, с.1].

Протоколи всіх з'їздів попечитель Харківського навчального округу передав на розгляд та обговорення до попечительської ради. Протоколи і записки смотрителів і вчителів повітових училищ в усіх 10 з'їздах охоплюють різноманітні педагогічні питання, які стосуються не тільки області дидактики по всіх предметах училищного навчання, але й дисципліни, училищного устрою і морального виховання.

Згідно проаналізованих архівних джерел на з'їзді в Орлі, який відбувся 2-9 липня 1862 року, визнано необхідність більшої самостійності і незалежності приходських училищ від повітових при визначенні об'єму, змісту та характеру навчання [5, с.4]. На з'їзді також приділялась увага меті, способам та методикам викладання російської мови в повітових училищах, більшість учасників висловились за поєднання теорії з практикою, до цього в школах більшу увагу приділяли теорії, знанню правил та визначень [5, с.12-13]. В ті ж терміни відбулися з'їзди в Ливнах і Трубчевське [5, с.26]. На обох з'їздах піднімалися питання навчання в приходських училищах, але в Ливнах

розглядалися питання змісту, прийомів та способів викладання історії і географії, а в Трубчевське – арифметикі і геометрії. Саме в Ливнах вперше був простежений зв'язок між навчанням та вихованням: як уроки історії мають не тільки загальноосвітнє значення, але й мету всебічного розвитку учнівської молоді, підготовку її до участі у громадському житті та прагненню до кращого [5, с.28]. В частині виховання також піднімались загально педагогічні питання, наприклад, про відмінні риси виховання хлопчиків та дівчаток, про ставлення учнів до вчителя, про шкільну дисципліну, про нагороди та покарання [5, с.35].

Архівні документи свідчать про те, що в «усть-медвединському з'їзді» було запропоновано впровадити чисто практичний шлях до опанування учнями російської мови через усунення програм, які обмежують самодіяльність вчителів, та шляхом ознайомлення учнів з кращими вітчизняними письменниками, для чого визнано необхідним організувати в кожному училищі дитячі бібліотеки та поповнювати їх творами російських письменників [5, с.40]. Більш того, учасники з'їзду торкнулись необхідності міжпредметного зв'язку між навчанням історії та російській мові, а саме через читання та опрацювання історичних творів [5, с.44]. Також було наголошено на необхідності наочного та практичного викладання географії [5, с.45]. Наприкінці роботи з'їзду було піднято декілька дисциплінарних питань про вплив прикладу смотрителів та вчителів на моральний розвиток дітей, про необхідність впровадження такої міри, як виключення учня з училища за невикористану поведінку [5, с.47]. На «Лебединському з'їзді» (з 20 по 25 липня 1862р) також торкнулись важливості практичних вправ, пояснювального читання та бесіди, як ефективного методу навчання російській мові [5, с.52]. Було зазначено, що методи навчання повинні бути обумовлені віком та ступенем розвитку учня [5, с.55]. Також було розглянуто проблеми виховання та вплив позитивного приклада вчителя, справедливого та довірливого ставлення до учнів на моральне виховання. Причому, якщо раніше цей аспект було покладено виключно на законовчителя, то зараз підкреслювалась роль будь-якого вчителя в формуванні моральної поведінки учнів. А моральне виховання визнавалось, як одна із головних цілей повітових училищ поряд з всебічним розвитком розумових здібностей учнівської молоді. Також було переглянуто міри дисциплінарного впливу на учнів: залишення без обіду за шкоду було запропоновано замінити на переконування, винесення догани наодинці та перед товаришами або на раді, оповіщення батьків та звільнення з училища. А з'їзд в

Тамбові (25 серпня-5 вересня 1862р.), в свою чергу, вже визнавав необхідність практико-аналітичного способу викладання російської мови [5, с.68], а саме пояснювальне читання, логічний та граматичний розбори, наочне навчання через бесіди, письмове викладення власних думок, ознайомлення з кращими вітчизняними письменниками через читання та заучування напам'ять.

Згідно з вивченими документами у червні 1864 року в Києві також відбувся з'їзд вчителів російської словесності та російської мови. Під час роботи з'їзду було складено дві програми: одна з російської та слов'янської мов для гімназій та дворянських повітових училищ, а друга – із словесності для гімназій [3, арк. 9]. Це було зроблено для приведення викладання російської мови та словесності до можливої єдності. Ці програми були впроваджені з навчального року для викладання російської та слов'янської мов, а також теорії та історії словесності. На відміну від з'їздів 1862 року, де висловлювались думки про скасування будь-яких програм та надання вчителю свободи вибору змісту матеріалу, який він викладає учням, на київському з'їзді було прийнято, щоб вчителі суворо дотримувались цих програм та не дозволяли собі «безпідставні ухиляння», тим більше, що програми були складені з урахуванням зауважень, спостережень та досвіду власної їх педагогічної практики [3, арк.9а].

Нами встановлено, що на загальному педагогічному з'їзді, який проходив з 25 червня по 10 липня в Одесі і був присвячений питанням про введення затвердженого 19 листопада 1864 року статуту гімназій та питанням про народні училища, вперше було окреслено проблему освіти нацменшин. На засіданнях йшлося про необхідність впровадження мов національних меншин там, де більша частина вихованців належала до тих національних меншин, наприклад, за ініціативою директорів гімназій Варенцова і Циммермана було постановлено допустити вільне викладання молдавської мови в Блюриберській гімназії, де більшість учнів були молдавани. Також вже на відкритті першого засідання в своїй промові попечитель Одеського навчального округу підняв питання про необхідність освіти євреїв [6, арк.87].

До 1870 року в Київському навчальному окрузі було проведено вже 2 з'їзди викладачів природничих наук, про які окружний інспектор Ростовцев пише попечителю Київського навчального округу, що вони набувають особливої важливості, тому як саме цей предмет більше за інші страждає невизначеністю об'єму, методів та прийомів викладання [4, арк.1]. Інспектор

наголошує на питаннях, які повинні бути розглянуті на майбутньому київському з'їзді викладачів природничих наук, а саме: проблемі визначення змісту, методів та засобів викладання, які повинні бути різними для класичних і реальних гімназій, на які згідно новому статуту розділились гімназії і прогімназії; проблемі нестачі спеціалістів, коли природничі науки в класичних гімназіях і прогімназіях викладаються математиками. Ростовцев також зазначає найголовнішу користь з'їздів в тому, що рішення з'їздів, на яких були дебати і розгляд питань з різних боків, змушує навіть меншість, яка не розділяє поглядів більшості, дотримуватися правил, які були прийняті загальними зусиллями [4, арк.1а].

А під час всеросійського з'їзду в Москві 1872 року на перший план вийшла турбота про підвищення розумового та спеціально-педагогічного рівня вчителя, який працює в народній школі. Тому що слабка підготовка педагога призводила до того, що за 3-4 роки діти могли навчитися тільки розбирати по складах книгу без розуміння змісту та механічно списувати прописи [1, с.341].

Взагалі земство вважало вчительські з'їзди одним із найсильніших та найскоріших засобів можливого удосконалення вчительського персоналу і навчально-виховальної справи в земських школах. Відсутність перебільшеної регламентації давало можливість організовувати з'їзди таким чином, щоб вони відповідали живим потребам школи, вчительства і життя, що зумовлювало їх продуктивність. З 1872 по 1884 роки це був насправді «золотий час» для з'їздів, які організовувались без будь-яких перешкод, майже «явочним» порядком, за тією програмою, яку розробляли запрошені керівники (люди авторитетні в навчально-виховальній справі, як-то: барон М. Корф, В.І. Водовозов, М.Ф. Бунаков) разом із земством, без участі чиновників, які мало на цьому розумілись [1, с.342]. За таких сприятливих умов по країні прокотилась хвиля провінційних учительських з'їздів: в Костромі (3), Херсоні, Пскові (2), Великих Луках, Нижнє-Тагильськім заводі (Верхотурського повіту), Ірбиті, Шадринське [1, с.349]. Під час їх роботи проводилися теоретичні заняття в формі бесіди з навчально-виховальних питань з метою пробудження самодіяльної педагогічної думки та вчительської творчості, практичні заняття в формі показових уроків в місцевих школах, наради в формі обговорення та обміну спостереженнями та думками з приводу позакласного читання, життєдіяльності вчителя та інших питань, які цікавлять і турбують вчительство [1, с.344-348]. Поряд з суто шкільними, педагогічними та методичними проблемами, окремо піднімалися

питання про відношення школи та вчителя до місцевого населення, про встановлення спілкування між особами які навчаються, про самоосвіту вчителя, про його правовий стан, про відгородження його від матеріальної скрути, свавілля та насилля з боку провладного невігластва [1, с.348-349].

Про це свідчить той факт, що в 1873 році на з'їзді в Костромі майже вперше в Росії з'явилася каса взаємодопомоги народних вчителів. При обговоренні питання про краще матеріальне забезпечення вчителів виникла ідея про заснування позико-ощадної каси народних вчителів Костромської губернії, було обрано комісію з даного питання, розроблено та затверджено основні положення статуту каси [1, с.350]. Земство гаряче підтримало ініціативу з'їзду, навіть певний час вносило якісь кошти до цієї каси та організувало благодійний літературно-вокально-музикальний вечір, але далі до справи каси віднесли на стільки халатно, що місцеве вчительство дізналося про існування в них такої каси випадково в 1902 році, знайшли розпорядника-касира, але не змогли дізнатись ніяких відомостей про стан та діяльність каси [1, с.351].

Згідно архівних джерел на «ірбитському» та «шадринському з'їздах» вчительство підняло питання про домашнє навчання на підставі циркуляра міністра народної освіти барона Ніколаї від 14 лютого 1882 року, який встановив, що від осіб, які займаються домашнім навчанням грамоті в селах, не вимагається вчительського знання, та поліцейська влада не повинна переслідувати таких «безправних» вчителів [1, с.361]. На з'їздах оговорювали ці питання з усіх боків, та прийшли до наступних висновків:

Домашні школи, як організоване домашнє навчання, за допомогою земства, з вчителями із селянських підлітків, які закінчили курс нормального земського училища та які працюють під керівництвом вчителів нормальних училищ, потрібно визнати одним із найпрактичніших, плідотворних та симпатичних народів засобів розповсюдження грамотності серед селян.

Завдяки циркуляру міністра народної освіти від 14 лютого 1882 року таке організоване домашнє навчання не можна не визнати досить законним.

Розвиток цього організованого домашнього навчання в жодному разі не повинен проводитись за рахунок нормальних училищ: він повинен не порушувати роботу останніх, а навпаки, допомагати їм, підготовлюючи для них грамотних учнів і викликаючи в народі прагнення до них.

Найбільш бажано встановлення такого організованого домашнього навчання в селах, віддалених від нормальних училищ, або в тих, де нормальні училища переповнені і вони змушені призупиняти прийом дітей [1, с. 363-364].

З 1884 року на зміну розквіту діяльності з'їздів прийшла повна заборона на їх проведення, їх замінили на курси за правилами 1875 року [1, с.364]. М.Ф. Бунаков ілюструє цю зміну, надавши визначення, що таке з'їзд і його відміну від курсів. Так, він стверджував, що: «З'їзд – це зібрання повноправних осіб, які займаються одною справою, які бажають об'єднатися між собою, поділитися один з одним своїми спостереженнями, досвідом, роздумами та висновками в інтересах загальної справи, спільно обговорити та з'ясувати питання, які їх хвилюють, непорозуміння та ускладнення, потолкувати про можливе удосконалення загальної справи. Керівник тут – це старший між рівними, який сам працює на рівні з іншими, вносить в загальну роботу свої знання, досвід, приклад. Він може отримати авторитет тільки силою свого таланту, шляхом сумлінної праці, такту та морального впливу.

Курси, – згідно М. Бунакову, – це зібрання малообізнаних та малодосвідчених вчителів, без права голосу, перетворених на учнів, які зобов'язані беззаперечно виконувати накази керівників-наставників, сприймати та засвоювати їх настанови, не мають право на власну думку. Керівники тут – наставники, справа яких – повідомити аудиторії знання, навички та перевірити на скільки їх добре сприйнято та засвоєно. Вони мають авторитет в силу їх посади і не мають необхідності завойовувати його особистою працею та позитивними якостями. Вони – є влада з правом вимагати повної покірності і припиняти в зародку всякі прояви власних думок з боку аудиторії» [1, с. 370].

Аналіз архівних документів свідчить про те, що школа та вчительство багато втратили від такої заміни, тому що під час з'їздів життя верувало навіть в глухих та віддалених селах, всі вчителі намагались з ентузіазмом віддати свої сили на справу освіти, з'їзди мали живий відгук на нагальні сучасні проблеми, які доводилися до відома керівництва тими, хто безпосередньо з ними стикався, що в свою чергу дозволяло негайно реагувати та вирішувати проблеми. З 1884 року на перший план висунулись «мертвонароджені» курси за правилами 1875 року, та стало вимагатись точне дотримання цих правил, які стверджували, що короткотермінові курси можуть являти собою педагогічний навчальний заклад, який би третирував вчителів, як учнів, які надавали чиновникам-наглядачам повноправну владу не тільки над вчителями, але й над керівниками.

Але не зважаючи на заборону з'їздів, їх насіння вже проросло в розумах вчительства, вже через рік суспільство встряхнулось, і знов пішли розмови про необхідність просувати вперед справу народної освіти, про загальне обов'язкове навчання, влаштовувались народно-навчальні бібліотеки, проводились народні вистави, піднялось питання про народні школи вищого типу з підвищеною програмою та подовженим курсом (в'ятське земство), про повторні та додаткові уроки для колишніх учнів народної школи, про позашкільне навчання через читання, бесіди, бібліотеки [1, с.367]. Маховик прогресивних змін в народній освіті було запущено і його не під силу нікому було зупинити.

Висновки. Таким чином, у ході дослідження було з'ясовано, що перший з'їзд на території нашої країни було проведено в Харківському навчальному окрузі за ініціативою М. Лавровського, що дало початок та бурхливий ріст проведенню з'їздів в багатьох великих та малих містах. На перших з'їздах було розглянуто питання дидактики: методи, прийоми та засоби навчання, цілі та зміст навчання. Особливу увагу було приділено наочному та практичному навчанню, також було визнано необхідність практично-аналітичного способу викладання, а саме: пояснювальне читання, логічний і граматичний розбір, бесіди, письмове викладення власних думок. Домашнє навчання визнавалось досить важливим особливо для віддалених районів Також на перших з'їздах не оминули увагою і проблеми виховання, дуже багато обговорювались питання морального виховання, шкільної дисципліни, засобів винагороди та покарання. На з'їзді в Ливнах в 1862 році вперше був простежений зв'язок між навчанням і вихованням, що в майбутньому виокремилось в окрему галузь освіти – виховуюче навчання. На загальному педагогічному з'їзді в Одесі в 1865 році вперше було постановлено дозволити вільно викладати в школах мови нацменшин. В 1873 році на з'їзді в Костромі майже вперше в Україні та Росії з'явилася каса взаємодопомоги народних вчителів. Але після бурхливого росту діяльності з'їздів в 1884 році їх діяльність була заборонена та замінена на курси за правилами 1875 року. Не зважаючи на цей факт результатом їх діяльності також стало підвищення свідомості вчительства, що призвело до подальшого прогресу в галузі освіти.

Перспективи подальших досліджень. У подальшому доцільно дослідити діяльність з'їздів, їх витоки, цілі, особливості та наслідки.

Література

1. Бунаков Н.Ф. Избранные педагогические сочинения / Н.Ф. Бунаков. – М.: АПН РСФСР, 1953. – 412 с.
2. Вдовенко В.В. Проблеми початкової освіти України в роботі педагогічних з'їздів (1861-1920рр.): Автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / В.В. Вдовенко. – К., 2005. – 19 с.
3. Дело канцелярии г. Попечителя Киевского учебного округа об устройстве в 1864 году в Киеве съезда учителей Русской Словесности и Русского Языка. – Центральный державний історичний архів України, ф. 707, оп. 30, спр. 143, 14 арк.
4. Дело попечителя Киевского округа об учреждении в Киеве съезда преподавателей Естественных наук в учебных заведениях Киевского учебного округа. – Центральный державний історичний архів України, ф. 707, оп. 36, спр. 399, Арк. 1-2а.
5. Лавровский Н.А. Обзорение учительских съездов в 1862 году в Харьковском учебном округе. – Из журнала Министерства Народного Просвещения 1863 года. – 81 с.
6. Рапорты в 3 отделение собственной е.и.в. канцелярии и начальнику 5 округа корпуса жандармов о происшествиях в г. Одессе. – Центральный державний історичний архів України, ф. 1252, оп. 1, од. зб. 159, 167 арк.
7. Циркуляр по Харьковскому ученому округу. – 1861. – № 10. – С. 6-7.